

elvet nehezíti meg a kishitőség, kisszerűség, a közöny, a feledékenység korlátozó, embert embertől elválasztó hatása. Testi betegségek mellett lelki kórok gyötrik alakjait, a magányosság fokozódó félelme, a kisebbségi érzés szorítja őket az élet peremére. Így juthat el önmagával és a környezettel küszködve egyik szereplője az „Égni akarok, ameddig élek” lángolásától a családi körben is csak „Nyugalmat és jó szót akarok” óhajág.

Jókai Anna szituációteremtő képességét, tartalmi és formai szempontból is változatos dialógusait jól mutatják a novellák. A drámai szerkesztés, a zárórészek üzenetet közvetítő kulminációs pontjainak megszerkesztésében talán nagy olvasmányélmények, köztük névrokonának, Jókainak a hatása is érződik. A *Kötél nélkülben* fogalmazza meg, hogy a képmutatás a házastársak közt a halálnál is iszonyúbb. A jelenkor emberét öntörvényű változásra, az újabb idők teljesebb megélésére bátorítva üzeni: „Az embernek nincs arra képessége, hogy változatlan maradjon, sem az iszonyatban, sem a megnyugvásban.”

Drámai élmények összegzője a *Magyaróra*, amelyben önvallomásos tömörséggel tanítványok és tanár katartikus szépségű egymásratalálását írja meg. Méltó párja a *Magyarórának* A *koldusasszony meghódítása*. Jelképes erejű történet egy idős asszonyról és egy koldusasszonyt ábrázoló szobrocskáról. Egy élet értelme sűrűsödik a nehéz szobrocskába, annak hazacipelésébe. A rendkívüli erőfeszítések a stációszerű megállókkal egy egész életutat érzékeltetnek. Gelléri Andor Endre Szállítóknál című novellájában érződik ilyen hitelesen az izmokban lerakódó erőfeszítés.

A kötet címadó novellája A *reimsi angyal*. Egy útiélménynek a művészi megfogalmazása. A szobor jelképes mosolya sugallja, hogy a hallgatag reimsi angyal nem néma, el fogja mondani mindazt, amit tud, magas művészi igénnyel, mert csak úgy érdemes. (*Szépirodalmi*, 1975.)

CS. VARGA ISTVÁN

Balázs József: Magyarok

Lendületes, feszes, szociografikus hitelű kisregény. Arányos szerkezete, szürkében oldott színei jól együtt tartják. Látványos események nélkül is végig izgalmas. Nyelvi leleményekkel nem szolgál; rövid, kemény, tárgyyszerű mondatokból áll az egész szöveg, igazodva a történethez. Nem írhattam azt, hogy *híven*, mert Balázs József kevés alázattal kezeli anyagát. Néhány példa: a 145. oldalon kétszer teszük föl ugyanazt a függőnyt, ugyanabban a leíró részben változtatva használ jelen és múlt időt (11., 20., 67. stb. oldalakon), jócskán akad ilyen mondat: „Ez a Gáspár, amilyen takaros ember, most pedig olyan, mint egy csavargó”. Ezek és a hasonló hibák egy jó szerkesztő segítségével, a korrektúra figyelmes átnézésével kijavíthatók lettek volna. Akadnak súlyosabbak is, de azokról a maguk helyén szólok. Nemcsak fárasztó, de igazságtalan is lenne egy bővebb hibalistával kezdeni, mert a könyv maga jó.

A történet csupán annyi, hogy németországi munkára összetoboroznak tíz magyar szegényembert. Kimennek, dolgoznak egy uradalomban, jól keresnek, meglátják a tengert, Párizst, egy társuk tüdőbajban meghal, eltemetik, hazajönnek. Hármójukat kiviszik a frontra, ketten ottvesznek; „Kis Dani és Tar Elek többé nem tért vissza”. Hajszálpontos szűkszavúság! A hősök választott csatatereken, választott célért, választott halállal esnek el, a „népek”, a második világháború magyar áldozatainak zöme — Domonkos István Kormányeltörésben című nagy versét idézve — „téves csatatéren” veszték. A regény gondolati kulcsponjtja az a beszélgetés, melyet

Brainer — a német gazda intézője és tolmácsa — folytat a háborúról és Hitlerről a magyarokkal.

Kis Dani ennyit tud Hitlerről: „Hát nem magyar, a neve után”. Fábíán András: „katonaeMBER, katonaveZér”. Ugyanő állítja, tudja, kik háborúznak most: a „népek”. Buták lennének ezek az emberek? A nevetségességig tudatlanok? A teremtő kíváncsiság hiányával megverték? Hisz ugyanekkor Gáspár Dánielnek fáj, hogy nem ért a fejéshez, holott a pénzből tehenet szeretne venni; Kondor Ábris sóvárögva hallgatja esténként a gazda szobájából kiszüremlő muzsikát; Fábíán Andrásné a krump-liszedsénnél túljár a ravasz Brainer eszén, sőt, minden nyelvtudás nélkül gyógyszer-t szerez egy beteg lengyel kisgyerekeknek a gazdától! Balázs regényének legnagyobb művészi érdeme, hogy minden írói közbeszólás, magyarázat nélkül *ábrázolja* a ma-gyarok (vagyis a „népek”) kultúrája és a Hitler nevével szimbolizált háborús „kul-túra” egymást kizáró ellentétét.

Fábíán Andrásék tudatlansága a lényegi tudás maga. A Hitler nevével fémjel-zett történelem ránczúdult, ám a magyarság története a második világháborúban a „nemzetföntartó” Kis Danik és Fábíán Adrások tudomásától, akaratától, befolyá-sától függetlenül zajlott. Nem csinálták a történelmet, csak elszenvedték. Elvéreztek, fogságba estek a „tévés csatatereken”. Ők. A népek. Az ő szemszögükből természe-tes, hogy Hitler (s mindaz, amit e név földéz) idegen és ismeretlen, nem az ő kul-túrájukhoz tartozó fogalom. Elutasítják. Ők *emberi* módon akarnak élni. Boldogulni vágnak, szeretni a családot, a közösséget, mely értelemmel és érzellemmel átfog-ható. Majd ököltre mennek Brainerrel, hogy rendes koporsót szerezzen az elhunyt Kondor Ábrisnak, papot hozatnak a temetésre a fogolytáborból, segítenek a kény-szermunkát végző franciáknak, az elhurcolt lengyel asszonyoknak.

Minden magyar írástudó felelősségére is rámutat ez a könyv. Nem kevés időt kellett várnunk arra, hogy egy *elsőkönyves* végre igazi erővel fölmutassa; miként is élt, gondolkodott a háborúban a háborúról Fábíán András és az a bizonyos három millió osztályos társa ebben a „bűnös nép” lakta országban...

Főntebb súlyosabb hibák elemzését ígertem. Felelősségem tudatában most eny-hébben kell fogalmaznom, de ugyanezért be is kell váltanom ígéretemet. Jobb lett volna Balázs József regénye, ha szereplőire vonatkozó közléseit nem leírásban, ha-nem akcióban adná; például: a tengerhez induló asszonyok ruhájáról szóló kis szöveget a 111. oldalon. A nevezetes Hitler-beszélgetésnek sem lenne némi anekdota-íze, ha több okkal, cselekményszerűen kerülne rá sor. A könyv első olvasása után pár nappal veszedelmesen halványodni kezdtek emlékezetemben a figurák. Az ala-kok szürkítése lehet írói cél is, eszköz is, de szürkességükben, visszafogottságukban is emlékezetesnek kell maradniok. Talán a nagyregény Balázs igazi formája, mely-ben több a tér a hősök egyénítéséhez.

Aprólékoskodó szigorom a szerzőnek szól. Őszinte véleményemmel szeretném még jobb művek alkotásához segíteni.

CZAKÓ GÁBOR

*

Szabálytalan pályakezds a Balázs Józsefé. Előbb kritikák születnek, majd dok-tori disszertáció készül Antonioniról, hogy aztán az első kisregényt, a *Koportost* lelkes sorok kíséretében jelentesse meg a Forrás. Az „íróavatás” valóban tehetséges embert indított útjára. A *Koportosnál* is nagyobb meglepetés, a tehetség még meg-győzőbb bizonyágtétele a *Magyarok*, a Magvető Kiadó Új Termés-sorozatának szá-zadik darabja. A kisregény megjelenése ünnepi alkalmá a kiadónak; ünnepe az irodalomnak is.

Balázs József a magyar társadalom olyan mélyrétegeiből hoz hírt, ahonnan eddig tán csak Veres Péter tudósított, egy falu krónikásaként. Az elsőkönyves író számára nem a tudósítói szerep a fontos, noha művének megvan a krónikás újdön-sága: ismeretlen tényről, eseményről számol be. A második világháború idején Németországban mezőgazdasági munkát vállaló magyarok, nincstelen szegényembe-rek helyzetét rajzolja meg — elsőként ad hírt tehát arról, hogy idegenben, más

országban keresték a megélhetés forrását, a boldogulás esélyeit a tengődő életű magyarok. Mi lesz, ha a „puszták népe” a nagyvilággal találkozik; hogyan viselkedik távol a hazától a kisemmizett; mi az, ami felajzza figyelmét idegen földre kerülve? — ezek a Magyarok fő kérdései. A kisregény a tudományos pontosságú; szociografikus hitelű környezetrajz helyett viselkedésrajzot, magatartásképet nyújt. Az etnográfiai érdekességek személyes közlését éppúgy mellőzi, mint az objektív tárgy-leírást: nem akarja leltárszerűen rögzíteni a valóságot. Tudja, hogy a Kraszna menti kis falut, ahonnan a cselekmény elindul, ezt az isten háta mögötti világot sem kell felfedeznie — az élet ott mitől lehetett volna más minőségű, mint a Kadarcs mellett vagy másutt? Háttérként, jelzésként szerepel a falusi környezet, ami azzal jár együtt, hogy az író a megdöbbenő, felrázó hatást nem az emberalatti lét tárgyi elemeinek, konkrétumainak részletező leírásával éri el. A külső történések helyett a belsőkre, a lélek moccanásaira figyel. Ezért is távolít el, nyilvánvaló tudatossággal minden helyhez és időhöz köthető konkrétumot: nem nevezi meg a falut, ahonnan a tíz nincstelen munkára indul; hogy melyik országba mennek s hogy mikor, ez is csak közvetve deríthető ki. Utazásuknak nincsenek állomásai, egyetlen szó sem árulkodik, hogy merre mehetnek; nincs neve annak a tengernek, ahová eljutnak. Csak egy helyszínt nevez meg az író: Párizst. A város bemutatására azonban már egyáltalán nem fordít gondot. Annyi érdeklő belőle, amennyi szereplőit érdekelhetette. Hogy ott magasak a házak; hogy ott végre templomba mehetnek; hogy ott biztosan lehet biciklit venni. Hogy a város német megszállás alatt él, az számukra nem érdekes, emberileg közömbös. Ám nem azért, mert a háborúban a magyarok a németekkel „cimbórálnak”, vagyis a francia nép közös ellenség volna. Szövetséges, ellenség — ismeretlen fogalmak e hősök számára.

A haza, a hazaszeretet is más minőségben felmerülő fogalmak, mint ahogy háborús műveinkben megszokhattuk. Vagyis nemcsak témájában, de szemléletében is előzmény nélküli volna a regény? Akire példát keresve, hivatkozni lehet, ismét csak Veres Péter. Ő fejti ki a *Számadásban*, hogy az első világháború olasz harcterein mennyire nem az ellenség megsemmisítése volt a katonák célja, mennyire inkább az éhség és a szomjúság vezette őket, mennyire nem a „győzni”, hanem a „túlélni” volt a jelszavuk. Azaz nem érezték gyűlöletet a másik oldalon harcolókkal szemben. Ha mindehhez hozzátesszük, amit Szűcs Jenő ideológiatörténeti vizsgálódásaiból tudhatunk, s amit a mohácsi csatáról szólva Szakály Ferenc így fogalmazott meg új könyvében: „a parasztot a honvédelem, így országos általánosságában, egyáltalán nem érdekelte” — látjuk, hogy a *Magyarok* egy sorba illeszkedik be, egy szemlélet folytonosságát bizonyítja. A létszükséglet elemi kielégítése a legfőbb parancs e szemlélet szerint; a szűkösség, a „közelre nézés” diktál: a mindennapi megmaradás gondját az egyéni-családi önállósodás reménye enyhíti. Főként a mérhetőhöz, a foghatóhoz: a vegetatív létezés konkrétumaihoz ragaszkodik ez a távolra nézni, elvont eszmét követni nem tudás. Egy ház, egy bicikli, egy dözni dohány, egy szál cigaretta — ezek mérik, hogy szép-e az élet, vagy elviselhető-e legalábbis. Hogy elviselhető legyen: szinte történelemelőtti érte a harc. S ha történelemelőtti, társadalomelőtti is. A kérdésre, hogy kik harcolnak egymással a háborúban, a *Magyarok* hősei ezért felelhetik: „Hát a népek”. Ezért nem ismerhetik Hitler nevét sem: a történelem eseményei elkerülték őket. Kívül rekedtek az időn; anélkül, hogy kívülállók akartak volna lenni. A maguk sorsán sem tudtak változtatni, hogy tudtak volna akkor a társadalomén, a történelemén! Elszenvetették, amit el kellett; áldozatok lettek, ha nem kedvezett a szerencse. A „magyarok” második világháborús szerepéről szóló vitába így szól bele Balázs József. Hősei: „agyonrugdaltak”, „szegénységükbe beleháborodottak”, kiszolgáltatottak, tehetetlenek — de emberek, emberségükben, jóra való igyekezetükben felmagasztosultak. Felmagasztosíthatók, ha nem is egyformán. A különbséget nem az méri, hogy végül él vagy meghal a szereplő. Az élni ugyanis csak túlélést, megmenekülést jelenthet, a halál sem lehet értelmes. Képes-e valamennyire is értékelni, elemezni önmaga és társai helyzetét, képes-e a legcsekélyebb sorsalakításra, változtatásra? — a szereplők eszerint ítéletnek meg.

Hőssé — a szó hagyományos értelmében — egyikük sem válhat. Még Fábián András sem, akinek a középponti szerepét pedig azzal is hangsúlyozza az író, hogy vele indul s vele végződik a regény cselekménye. Hirtelen természetű ember, a nyolc férfi közül egyedül ő képes a szembenállásra, ellenszegülésre, mégha többnyire az ösztöne, az indulata vezeti is. A *Magyarok* története azonban Fábián András öntudatra ébredésének története is. Az ő világljárása pokoljárás egyben: annyira megváltoztatják a háborús idők, hogy végül eljut a tagadásig. „Utálom ezt a bitang világot!” — üvölti, amikor hadifogolyként ütik-verik. Mert Fábián alakjának nemcsak a mű kompozíciójában jut megkülönböztetett szerep. Az ő sorsa illusztrálhatja azt is, hogy mi az a legtöbb, tetiben, emberségben, ami e vegetatív létezés talajáról elérhető. Mennyire közelíthető meg az emberi lényeg, a „nembeliség”. Fábiánnak ezért kell jó értelemben különböznie a társaitól. Ő az, aki otthon igazságot szolgáltat Kis Daninak amerikai Kis Jóskával szemben; ő, aki Kondor Ábris halálakor a tisztességes temetést kiharcolja. Hogy nem átlagos ember, külső jegyekkel is érzékelteti Balázs: a férfi a legerősebb, ő tud a leggyorsabban menni, ő a legfiatalabb is. Fábiánné — kitűnő írói fogás! — ugyancsak különb, mint a többi asszony. Mindenekelőtt munkabírása révén, de a leleményesség és a bátorság sem hiányzik belőle. Az érték bármilyen meglepő túlsága sem elegendő azonban a kiváláshoz, az emberhez méltó élethez, az idő egyformán bánik mindenkivel — a házaspár életének megdöbbentő tanulsága ez. Különbözővé tenni az egyesben, hogy az általánosban azonos legyen — egyén és sors kapcsolatának ábrázolásában ez a *Magyarok* remeklése.

Nem arról van szó, mintha bármelyik hős is értékelné-elemezne önmaga helyzetét, vagy mintha a különbeket nyomasztaná, megviselné a kiválni nem tudás. A leszorítottság, az azonos sorsra rendeltség azonban torzító hatású. Kitűnően érzékelteti ezt Balázs a kruppliszedés jelenetével. Fábiánné, aki mindenkinél fürgébben dolgozott, a több munkáért több bért követel. A férje mellette van, igazat ad neki, de aztán, hogy az asszony szitkozódni kezd, így inti le: „Hagyd a *cigánykodást*, elég volt”. Fölösleges veszekedésnek minősíti ezzel a korábbiakat is. Fölöslegesnek, merthogy úgys egy a sorsuk a többiekével. Ám ott van ebben a leintő mozdulatban a paraszti tartózkodás is, az idegenkedés mindentől, ami lármás, ami magukra irányíthatja mások figyelmét. Ismét csak nagyszerű írói ötlet, hogy Fábiánné másik nagy cselekedete a nő titka marad: senki sem tud róla, a férje sem, hogy a lengyel asszonyokat segíti. Épp olyan természetes gesztus ez (épp úgy az emberség diktálja, és nem valamiféle érdek), mint a másik: enni adnak a francia hadifoglyoknak. Az esetek mellé állni! Fábiánék lelkiismeretének parancsa egyezik az általános erkölcsi normával. Így lesznek kivetettségükben emberbarátok. Gyakorlati internacionalisták. Ebben Fábiánék a példák. S hogy mennyire, ezt is érzékelteti a kisregény: a másik főhős, Gáspár Dániel csupán azért akar elmenni a foglyokhoz, mert „még franciákat úgysem láttam”. Lehet tehát a tíz ember a munkavágyban, hogy mindent jól, szakszerűen csináljanak, azonos szinten, ám ez még nem jelenti, hogy egyforma értékűek volnának. A roppant munkavégzés mögött Balázs meglátja a kényszerűt is. A pénzkeresés kényszerét. Ezért festi boldogoknak Tar Elekéket, akik örülnek, hogy a kastélyban takaríthatnak, s a könnyű munkáért ugyanannyi pénzt kapnak, mint a többiek a nehézőrt. De még beszédesebb, hogy a tíz embernek az a legboldogabb napja, amikor nem dolgoznak, csak alszanak és nótáznak. Utálják a földet túrni, otthon is, idegenben is, de nincs más választásuk! — fogalmazza meg Gáspár Dániel a munkakedv kényszeredettséget. S a kisregény nem szépíti, nem idealizálja a szegények életét és erkölcsét, noha rongyembereket sem vonultat fel. Szemlélete e tekintetben inkább a Móricz-regényekére emlékeztet, semmint Veres Péter *A csatlós* című művére, amellyel egyébként a legtöbb rokonságot mutatja. Az „aki dolgozik, az nem fázik” tapasztalati bölcselme; a „majd lesz valahogy” szikár reménye éppúgy e rokonságot bizonyítaná, mint némely alakok hasonlósága. A hetvenévesen utazni vágyó Kósa Menyhért a magát hasznosítani akaró Besenyei Gyuri bácsira, Veres Péter hősére emlékeztet; Kondor Ábris apjában *A csatlós*

figurái is ingyenélőt látnának, pusztán mert kereskedő, kocsmáros! A két főhős, Török András és Fábíán András jellemének összehasonlítása is tanulságos lehetne, egyetlen vonatkozásban akár: hogyan kezdik leküzdeni magukban a szolgálalkúséget. Hangsúlyozni kell azonban: szó sincs itt semmiféle másolásról, még hatásról se bizonyosan — összevetésre az azonos életanyag sarkall.

Az elsőkönyves írónak máris nagy erénye az életanyag fölényes kezelése. Sikertült olyan keretet találnia, olyan hagyományos formát, amely a cselekményességet, a kaland epikai elemét se rekeszti ki magából, és általában ugyanakkor hasznosíthatók a modern kisregényszerkesztés eredményei is. A hagyományos utazásregény formájában így térhet vissza, jelentést dúsítva egy-egy motívum, így lehetnek fontosá, hangsúlyossá látszólag lényegtelen elemek is. Ez utóbbira a névválasztás a jó példa. Egyetlenegy szereplőnek, Brainernek van idegen csengésű neve; a német munkaadó csak „a gazda”-ként említődik, névtelen a jegyző, de az idegenbeli kocsis is. Brainer az, akit nem szeretnek Fábíán Andrásék, egyedül vele van bajuk — a névadásnak így lesz szerepe. A magyarok Lyonként említik a francia papot, akit azonban nem biztos, hogy így hívnak. Azon túl, hogy az írói mindentudás elvetését, a hősök tudatába való beilleszkedést, az azonos ismereti szinten maradást jelzi ez a „bizonytalan” névadás, jelez más is: azt a balladisztikus homályt, amelybe a történet burkolódik. A francia pap neve csak egy a vissza-visszatérő titok közül. A regény menetébe egész sor cselekményt előrevivő titokmotívum épül. Ilyen, a szereplők egyéniségére, jellemére rávilágító titok mindjárt az utazás. Aztán a francia foglyok épülete foglalkoztatja a hősök képzeletét. Aztán a kocsis eltűnése. Aztán, hogy mit akar mondani a gazda. E látszólag jelentéktelen és alkalmasint meg sem fejtett titkok jelentésdúsító erejűek. Azokra a nincstelenségekre vallanak, akiknek a tudatában és értékrendjében a személyes érdekelttség meghatározó; a tenger vagy Párizs titka eltörlődik. Voltaképp hasonló motívumnak fogható föl a féleszüek megjelenése is: otthon Bacskó Bandié, idegenben pedig a kocsisé. Mindkettő szimbólumértékű figura, akiknek az elkülönülése formai szempontból is hangsúlyozódik. Bacskó családi környezetéből kiszakítottan jelenik meg — hiányzik abból a körképből, amelyet ötletesen úgy fest az író, hogy a külföldi munkára agitáló, házról házra járó Gáspár Dánielt követi. (A Holt lelkek környezetfestő módszerére emlékeztet ez.)

A *Magyarok* erényei mellett eltörlődnek a hibái. Mintha például a nincstelenség következményeinek ábrázolásában olykor-olykor túlzóan egyoldalú volna (Fábíánné sohase lett volna bálban, mert szégyellte a ruháját?). Kis Daniné párizsi imádkozását viszont áhítatosabbnak gondolnók, világias elemekkel kevésbé megtűzdeltek, az asszony bigott vallásossága miatt. Itt-ott publicisztikus, pontatlan a fogalmazás (például amikor a hősök németországi helyzetét így összegzi: „háttal a délibábnak”; hogy valamilyen *berendezés* erősítette volna föl az eső hangját — ez a szemléltetés is némiképp eltérést mutat a hősök tudati szintjén maradás írói módszerétől; a „próbált egyenként az emberek szemébe nézni” és a „férfiak egymástól távolodva közeledtek a vízhez” mondatok utának tetszenek). Elsőkötetek esetében nemigen szokás ennyi kifogást elősorolni. Balázs azonban máris kibújt a kezdő író kényelmes státuszából. Vele kivételezni lehet. Mint kivételes tehetségű íróval. (*Magvető*, 1975.)

MÁRKUS BÉLA